

AYOZQAL'A MISOLIDA QADIMGI XORAZM ZARGARLIK SAN'ATI TARIXI

Aziza Saparbayeva Asror qizi

Urganch davlat universiteti tarix fakulteti tarix ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

azizasaparbayeva13@gmail.com

Annotatsiya: Qadimgi Xorazmning ko'p sonli qal'a va manzilgohlarini o'rab turgan taqirlarda, shuningdek, yodgorliklarning o'zida sopol buyumlar, metall buyumlar va tangalar parchalari orasida turli xil munchoqlar ko'p uchraydi. Maqolada ushbu ulkan materialni Ayozaqal'a misolida tasvirlash va tizimlashtirish, shuningdek, qadimgi Xorazmning qadimiy (Qang'yuy-Kushon) yodgorliklaridan boshlab, ilk o'rta asrlargacha bo'lgan davrni katta qiyosiy materiallar asosida aloqalarini kuzatish maqsad qilib olingan.

Аннотация: В пустошах, окружающих многочисленные крепости и городища древнего Хорезма, а также в самих памятниках среди фрагментов керамики, металлических предметов и монет часто находят различные бусы. Цель статьи - описать и систематизировать этот огромный материал на примере Аязкалы, а также проследить его связи от древних (Кангюй-Кушон) памятников Древнего Хорезма до раннего Средневековья на основе большого сравнительного материала.

Abstract: In the barrens surrounding numerous fortresses and settlements of ancient Khorezm, as well as in the monuments themselves, various beads are often found among fragments of ceramics, metal objects and coins. The aim of the article is to describe and systematize this huge material on the example of Ayozaqala, as well as to trace its connections from the ancient (Kangyuy-Kushon) monuments of ancient Khorezm to the early Middle Ages on the basis of large comparative materials.

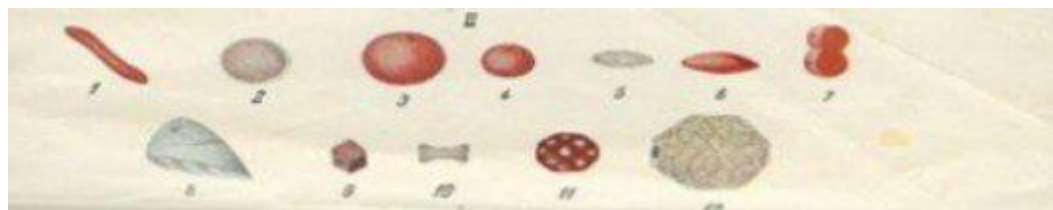
Kalit so'zlar: Jonbosqal'a, Ayozaqal'a, Tuproqqal'a, Qora dengiz, Olviya, Kerch, Kushon, taqinchoq, munchoq, pirit, pasta, kalsedon, reaktiv.

Ключевые слова: Джонбоскала, Аязкала, Тупроккала, Черное море, Ольвия, Керчь, Кушан, украшения, бусина, пирит, паста, халцедон, гагат.

Keywords: *Jonboskala, Ayozkala, Tuproqkala, Black Sea, Olvia, Kerch, Kushan, jewelry, bead, pyrite, paste, chalcedony, jet.*

1939-yilda qazish ishlari olib borilgan Ayozqal'a 3 majmuasidagi 1-uy tipik kushon kulollari mil.avv I-II va ehtimol III asr boshlariga Kanishka davriga to'g'ri keladi [1]. Ayozqal'adan 34 ta munchoq topilgan, ulardan faqat uchta qazilgan [2]. Qazishmalar chog'ida topilgan va yer yuzasida to'plangan Ayazqal'a munchoqlari, shuningdek, Jonbosqal'a munchoqlari mil.avv I-III asrlarga oid Shimoliy Qora dengiz materiallarida o'xshashliklarni topadi. Lekin Jonbosqal'adan farqli o'laroq, Ayozqal'a munchoqlari orasida tosh munchoqlar ustunlik qiladi, ba'zi hollarda shishadan nusxa ko'chiradi. Ayozqal'a munchoqlari Tuproqqal'a munchoqlariga o'xshaydi, shuningdek, kech sarmatyaliklar bilan umumiy bo'lgan bir nechta shakllar ham mavjud. Ayozqal'ada allaqachon marjon bor, Jonbosqal'ada esa hali yo'q. Qizig'i shundaki, ellinistik va qadimgi Rim davridagi Shimoliy Qora dengiz mintaqasi materiallarida marjon bezaklari topilmagan. Kavkazda va sarmatyaliklar orasida marjon munchoqlar bizning millodiy asr boshlarida paydo bo'lgan. Ko'rinib turibdiki, marjon ham Xorazmga bir vaqtning o'zida – yo Hindiston [3] va Eron orqali, hatto O'rta yer dengizidan Kavkaz orqali kirib kelgan. Karnel va oq marmardan yasalgan Ayozqal'a munchoqlari sharsimon shaklda va diametri 1 sm dan oshmaydigan turli o'lchamlarga ega. Bunday munchoqlar vaqt o'tishi bilan keng tarqalgan, ammo ular millodning dastlabki asrlarida Qora dengiz hududida ham uchraydi. (Kerch mil.avv I-II asrlari, Gelendjik yaqinidagi Borisov fermasi va boshqalar). Kulrang marmar va to'q sariq kalsedondan yasalgan kichik ellipsoid munchoqlar, ehtimol, bu shaklning keng tarqalgan shisha munchoqlariga taqlid qiladi va ramziy ma'noda donni (arpa, bug'doy) ifodalaydi. Xuddi shu shakldagi, lekin shishadan yasalgan munchoqlar qadimgi Xorazm va Qora dengiz mintaqasining boshqa yodgorliklarida ham topilgan. Ikki kanalli to'q sariq-qizil kalsedonli sakkiz kishilik munchoq juda kam uchraydi. Shakli o'xshash, ammo shisha va shisha pastadan yasalgan munchoqlar Qora dengiz [4] va Kavkazdan [5] topilgan.

Ayozqal'adan topilgan munchoqlar

Qadimgi Xorazmning qadimiy yodgorliklarida goh o'ta sxematik, gohida aksincha, juda realistik tarzda yasalgan fallik pastasidagi kulonlar ko'p uchraydi. Qadimgi dunyoda unumdorlikni aks ettiruvchi turli xil fallik tumorlar keng tarqalgan edi. Ayozqal'ada sxematik tarzda yasalgan mayda oq kalsedon mushtlari ko'rinishidagi kulonlar ham mavjud. Miloddan avvalgi birinchi asrlarda Olviya va Kerchdan olingan materiallarda ularga o'xshashliklar mavjud [6]. Jonbosqal'adagi kabi piritning kubik kristallaridan yasalgan munchoqlar Ayozqal'ada ham mavjud bo'lib, ehtimol ular mahalliy Sulton Uvaystog'dandir.

Ayozqal'aning shisha munchoqlari asosan turli o'lchamdagi ko'pburchaklar bilan ifodalanadi. Millodning boshida karneliandan yasalgan yassilangan ko'p qirrali munchoqlar (asosan o'n to'rt qirrali) sarmatiyaliklar orasida sevimli bo'lgan. Shimoliy Qora dengiz mintaqasidagi yunon koloniyalarida ular ham ancha keng tarqaldi, lekin ular asosan shishadan yasalgan va bunday tekislangan shaklda emas. Qadimgi Xorazmda turli o'lchamdagi ko'p qirrali munchoqlar asosan shishadan yasalgan. Turli xil ko'pburchaklar shaklidagi munchoqlar antik davrda juda keng qo'llanilgan va hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Qadimgi dunyodan ularga o'xshashliklarning ko'pini mil.avv II-III asrlardagi sarmatlar materiallarida topish mumkin. Volga va Kuban o'lkasidan [7], bir vaqtning o'zida Olviya va Kerch [8] materiallarida va V-VIII asrlarning biroz keyingi materiallarida, Gurzufdagi Suuk-su qabristoni ham uchratish mumkin. Ular ancha keyinroq, ya'ni, XII-XIII asrlarga oid o'rta asr materiallarida ham topilgan [9].

Bu shakldagi munchoqlar Xorazmga Qora dengiz mintaqasidan yoki sarmatlardan savdo aloqalari natijasida kirib kelgan. Ayozqal'a munchoqlari orasida shishadan yasalgan g'altaksimom munchoqlar ham borki, ular haqida yuqorida aytib o'tilgan. Ayozqal'a 3

manzilgohidagi 1-uyni qazish jarayonida Qora dengiz mintaqasi va Kavkazdagidan kichikroq (5x3 mm) bo'lgan g'altaksimon munchoqlar (madaniy qatlamdan ikkitasi) topilgan, zardo'zsiz oq shaffof oynadan yasalgan. (taxminan xuddi shunday namuna Tuproqqal'adagi "jangchilar zali" dan ham topilgan) [10].

Bu munchoqlarning Shimoliy Qoradengizdagi hamkasblaridan kattaligi va qisman hatto shakli jihatidan farq qilishi, qadimgi Xorazmda munchoqlarning boshqa o'ziga xos shakllarining mavjudligi miloddan avvalgi V asrga oid Xitoy manbalaridan dalolat beradi [11]. Xitoyga yaxshi shisha O'rta Osiyodan olib kelinganligi - bularning barchasi qadimgi xorazmliklarning o'zlari shisha ishlab chiqargan va hatto undan mahsulotlar savdosi bilan shug'ullangan degan fikrning tasdig'i bo'lishi mumkin. Ayozqal'a 3 da olib borilgan qazishmalarda oltin hoshiyadagi oval almandin topildi. Bu turdagi hind almandinlari deb ataladi, ularning aksariyati Shug'nondagi "La'l" darasidan topilgan. Oval shakli qadimgi davrlarga xosdir.

Xulosa. Aytilganlarni umumlashtirgan holda shuni ta'kidlash mumkinki, Ayozqal'aning munchoqlari orasida shimoliy Qora dengiz mintaqasida va sarmatlar orasida, shuningdek, boshqa yodgorliklarda o'sha davrga xos shakllar mavjud. Ayozqal'a 3 munchoqlari qadimiy Jonbosqal'a munchoqlaridan, birinchidan, shisha bo'lmagan munchoqlarning shisha munchoqlardan ustunligi bilan, ikkinchidan, shisha munchoqlarning boshqa shakllari va ranglari bilan ajralib turadi. Jonbosqal'ada ko'k rangli shishadan yasalgan munchoqlar ustunlik qiladi (ularning 50% ga yaqini), Ayozqal'ada esa ular kamroq.

Ayozqal'ada sharsimon tosh va shisha munchoqlar ustunlik qiladi, lekin ko'ndalang qovurg'ali, silindrsimon, ellipsoid, qatlamli va amfora shaklidagi munchoqlar yo'q, ularning Qora dengiz mintaqasida va Jonbosqal'ada ko'plab o'xshashlari bo'lgan. Ayozqal'ada munchoqlar kam (taxminan 16%), Jonbosqal'ada esa juda ko'p (taxminan 25%).

Davri va hududi yaqin bo'lgan qadimiy Xorazm yodgorliklaridan munchoqlar o'rtasidagi bunday yaqqol ko'zga tashlanadigan farqning sababi chuqur ijtimoiy ildizlarga ega bo'lishi mumkin. Ma'lumki, aynan Ayozqal'a 3 gullagan davrida, milodiy I-II asrlarda sarmatlarning Shimoliy Qora dengiz mintaqasidagi yunon shaharlari bilan kurashi kuchaydi.

Bu esa Xorazm bilan Shimoliy Qora dengiz mintaqasi o'rtasidagi eski savdo aloqalarining zaiflashishiga (Jonbosqal'a davrida ham kuchli) sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. Bu hodisa, shuningdek, keyingi Tuproqqal'a munchoqlarining Qora dengizdagilarga qaraganda Sarmat munchoqlari bilan ko'proq o'xshashligiga sabab bo'lishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. С. П. Т о л с т о в. Древний Хорезм, стр. 104.
2. С. П. Т о л с т о в. Древний Хорезм, 108, рис.45; стр.110.
3. Н. Я. Бичурин (Иакинф). Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена, М.-Л., 1950, II, стр. 267-268: "Южная Индия... Есть город Фучеу... Из этого города вывозят Мониевы четки и красный коралл".
4. Ольвия, ГИМ 87/35а; Керчь, ГИМ 49/47а; Крым, ГИМ 87/15б; Кавказ, 45/46б.
5. ГИМ 73/13а.
6. См. материалы ГИМ 87/4а.
7. I-III вв. н. э., экспозиция II отд. ГИМ, курган .N2 В-10 из с. Харьковичи Саратовской обл., из раскопок Б. Н. Гракова и П. С. Рыкова в 1925г. и материал из раскопок Эварницкого в д. Богодар II-III вв. н. э.
8. Материалы из раскопок Кулаковского в 1891 г. в Керчи, погр. 63, ГИМ 49/28а и из раскопок Фармаковского в 1903 г. в Ольвии, погр. 93, II в. до н. э., 87/37б.
9. Материал из раскопок Первухина в Глазовском районе близ б. Вятки, ГИМ.
10. См. ниже статью С. А. Трудновской, стр. 127.
11. Н. Я. Бичурин (Иакинф). Указ. соч., II, стр. 131-132.